

НЕХТУВАННЯ ПОТРЕБАМИ ДІТЕЙ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У статті представлено бачення проблеми нехтування потребами дітей як одного з видів жорстокого поводження, окреслено його прояви, ознаки, наслідки та причини. Нехтування потребами може стосуватися фізичної, медичної, освітньої, емоційної сфер життєдіяльності дитини.

Ключові слова: насильство, потреба, нехтування потребами, батьківська турбота, недостатність, безпритульність.

Постановка проблеми. У Конвенції ООН про права дитини проголошено, що держави-учасниці вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого ставлення і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину (ст. 19). ООН у своїй діяльності продовжує акцентувати увагу на проблемі насильства, зокрема з 2008 р. розпочато активну кампанію проти насильства, до якої долучилася Україна.

Разом з тим, проблема насильства щодо дітей залишається актуальною. Наявні свідчення, що 30-40% усіх насильницьких злочинів відбуваються у сім'ї; неповнолітні вперше відчують жорстокість з боку батьків та старших сестер і братів; біля 50% сімей чинять насильство над власними дітьми. Вразливість дітей до насильства пояснюється їхньою фізичною, психічною, соціальною незрілістю, залежним становищем щодо дорослих (батьків, опікунів / піклувальників, вихователів, вчителів).

Проблемі насильства над дітьми присвятили свої праці О. Балакирева, В. Бондаровська, Т. Журавель, А. Капська, О. Кікінеджи, О. Кочемировська, Ж. Петрочко, Н. Романова, І. Трубавіна, Г. Христова та ін. Зазначимо, що це один із найбільш досліджуваних напрямів у соціальній педагогіці: науковці пропонують результати власних емпіричних досліджень, аналізують види та індикатори насильства. Водночас проблема нехтування потребами дітей не стала предметом окремих наукових розвідок.

Метою публікації є визначити сутність проблеми нехтування потребами дітей як одного з видів жорстокого поводження, представити його прояви, ознаки, наслідки та причини.

Результати теоретичного дослідження. У соціально-педагогічній теорії і практиці під насильством розуміють будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю (згідно із Законом "Про попередження насильства в сім'ї" [4]).

Відповідно до наукових висновків В. Бондаровської [2], зроблених слідом за Є. Меллібрудом, насильство у сім'ї характеризується такими ознаками:

- завжди здійснюється за попереднього наміру;
- його суть полягає у порушенні прав і свобод конкретної людини;
- воно є таким порушенням прав і свобод людини, що унеможлиблює її самозахист;
- в умовах відсутності самозахисту призводить до певної шкоди.

Поряд з поняттям "насильство" наразі розповсюдження набуло поняття "жорстоке поводження". Причому прийнято вважати, що останнє є ширшим, оскільки жорстоке поводження, окрім умисних дій, які реалізуються у різних формах насильства, включає ще й бездіяльність одних осіб щодо інших, що негативно впливає на їх фізичний, емоційний стан. Цей вид жорстокого поводження називають "зневага", "зневажливе ставлення", "занедбаня", "недбале ставлення", "нехтування потребами". У цілому зневага тлумачиться дослідниками [6, с. 55] як систематична нездатність або небажання забезпечити основні потреби залежного члена родини (наприклад, дитини, інваліда, старого) у їжі, одязі, медичному догляді, захисті й прихильності, що може призвести до погіршення фізичного або психічного здоров'я, затримки або порушення розвитку і в результаті кваліфікується як порушення прав людини. Термін "пасивна зневага" використовується, коли має місце ситуація ізоляції мало або недієздатної людини, залишення її на самоті й (або) ігнорування.

Соціальні та психологічні корені проблеми зневажливого ставлення та насильства в сім'ї можна прослідкувати, звернувшись до характеристики підходів до даного явища (Н. Бердникович, Є. Холостова [8]).

Ситуаційна модель виходить з того, що ймовірність виникнення агресії визначається тривалістю та інтенсивністю впливу певних ситуативних та структурних змінних. Зокрема, до причин, згідно з даною моделлю, відноситься наявність комунікативних труднощів у взаємодії з дитиною, чинники особистісних рис дорослого, наприклад життєва криза, синдром вигорання.

Теорія соціальних змін пояснює, що процес соціальної взаємодії є послідовною зміною заохочення та покарання, коли люди у процесі спілкування з іншими намагаються збільшити частку винагород та зменшити покарання щодо себе. Зважаючи на те, що діти є більш беззахисними, залежними та вразливими порівняно з іншими членами сім'ї, вони матимуть менше альтернатив при виборі моделі

взаємодії, що дозволить агресору демонструвати насильницьку поведінку, оскільки ймовірність отримали відповідну реакцію незначна.

В основі *моделі символічної взаємодії* лежить твердження, що спілкування між людьми є неперервним процесом обміну інформацією, у процесі чого кожна попередня репліка визначає наступну. У результаті для розуміння змісту сказаного необхідне вироблення єдиного шаблону декодування символічного сенсу слів, ролей. Якщо такої згоди не досягнуто, можливі неспівпадіння у розуміння і як наслідок – збільшення можливості виникнення конфліктів, поява напруги, агресивності у взаємовідносинах. Відповідно до цього причиною жорстокого поводження щодо родича може стати відсутність диференціації між тим, як він сприймався у минулому і його образом у даний час.

Описані підходи сприяють поясненню детермінованості жорстокого поводження з дітьми у сім'ях.

У закордонній практиці традиційно у поєднанні вживаються поняття "child abuse and neglect" – насильство та нехтування потребами дітей (або недбале ставлення, за різними перекладами). Визнання проблеми нехтування потребами дітей поряд з насильством є виправданим і обґрунтованим, сприяє виробленню механізмів попередження та подолання проблеми. У деяких дослідженнях [9] навіть запропоновано розрізнити ступінь інтенсивності нехтування потребами: незначний (*mild neglect*), середній (*moderate neglect*), важкий (*severe neglect*).

У вітчизняних наукових, навчально-методичних працях [7, с. 200–201] нехтування потребами класифікується частково як психологічне (ігнорування психоемоційних потреб дитини), частково як економічне насильство (зневага до інтересів і потреб дитини).

На нашу думку, у контексті соціальної педагогіки повноту проблеми такого виду жорстокого поводження з дітьми якнайширше розкриває поняття "нехтування потребами". Зазначимо, що потреби дитини – це об'єктивний нестаток певних умов, що забезпечують життя і розвиток дитини; це стимулятор активності підростаючої особистості, що виявляється у відповідній сфері її життєдіяльності і спрямовується на досягнення тих чи інших цілей [3, с. 69]. Для життя та розвитку особистості необхідне забезпечення як біогенних (харчування, одяг, сон та ін.), так і психогенних (розвиток когнітивних навичок) та соціогенних (стабільні теплі стосунки з батьками, співчуття, дружба) потреб.

Нехтування потребами дітей – це відсутність належного забезпечення потреб дитини у їжі, одязі, житлі, вихованні, освіті, медичній допомозі з боку батьків або осіб, які їх замінюють, що зумовлене як об'єктивними причинами (бідність, психічні хвороби, недосвідченість), так і за їх відсутності.

Вважається, що нехтування потребами дітей є найбільш розповсюдженим видом жорстокого поводження з дітьми у світі, і найпершою категорією групи ризику є діти, народжені малолітніми матерями. Статистичні дані засвідчують, що нехтування потребами дитини найбільш розповсюджене у молодшій віковій групі – 23% відзначених випадки стосувалися дітей у віці від народження до двох років. Неналежний догляд, нехтування потребами дітей найчастіше проявляють жінки (61%), ніж чоловіки (39%) [5, с.85].

Побуває думка, що нехтування потребами дитини частіше зустрічається у сім'ях з низьким матеріальним забезпеченням. Проте брак їжі, одягу у малозабезпечених сім'ях може компенсуватися емоційною підтримкою, турботою, розумінням.

Одним із проявів нехтування потребами дитини є відсутність любові жінки до своєї дитини, коли вона знаходиться ще в утробі, тобто небажання вагітності. Дитину, яка ще не з'явилася на світ, вже не люблять, не турбуються про неї. Доведено, що діти, якими знехтували ще до народження, народжуються раніше терміну у два рази частіше, ніж діти бажаної вагітності. Вони часто мають масу тіла нижчу за норму, частіше хворіють у перші місяці життя, повільніше розвиваються. Окрім того, дана проблема має віддалені наслідки, зокрема доросла людина, потребами якої нехтували ще до народження, не виявляли любові до неї, часто "запрограмована" на самознищення, свідченням чого є аутоагресія (шкідливі звички, суїцидальна поведінка).

Невиконання батьками своїх обов'язків з догляду, захисту та забезпечення основних потреб дитини завдає шкоди її розвитку або є серйозним ризиком для цього. Це може спричинити занедбаність – стан, коли у дитини через неналежний догляд, піклування з боку батьків або осіб, які їх замінюють, виникає гостра чи хронічна потреба у їжі, одязі, житлі, гігієні, безпеці, любові та турботі, освіті та в інших умовах, що необхідні для її фізичного, інтелектуального та емоційного розвитку.

Характерним проявом нехтування потребами дітей є відсутність батьківської турботи, свідомо неспроможність чи нездатність забезпечити основні потреби та базовий догляд. У свою чергу, базовий догляд передбачає забезпечення основних фізичних потреб дитини, надання відповідної медичної допомоги. Для немовлят та дітей раннього віку цей параметр є надзвичайно важливим, адже якраз у цьому віці без належного фізичного догляду життя дитини під загрозою. Тому найбільшої шкоди нехтування потребами завдає дітям віком до двох років і негативно впливає на фізичний, соціальний та емоційний розвиток.

Як правило, нехтування потребами дітей може стосуватися таких сфер:

- фізичної (відсутність необхідної їжі, житла, одягу, належного догляду);
- медичної (відсутність медичного догляду);
- освітньої (відсутність навчання, турботи про задоволення потреби в освіті);
- емоційної (брак уваги до емоційних потреб дитини, відсутність психологічної підтримки, дозвіл вживати алкоголь, наркотики або бути у складі угруповань з делінквентною поведінкою) [10].

Окреслимо прояви та категорії дітей, що стали жертвами нехтування потреб:

1. Недостатність турботи, зумовлена відмовою від дитини (діти, від яких відмовилися зовсім чи на нетривалий час):

- дуже маленькі діти, залишені без догляду;
- діти залишені під наглядом інших неповнолітніх;
- діти, про яких мало піклуються упродовж тривалого часу, не звертають уваги на те, що вони займаються небезпечною діяльністю.

2. Відсутність відповідного одягу та необхідної гігієни, зокрема:

- діти вдягнені не за сезоном, часто хворіють;
- діти з обмороженнями чи сонячними опіками, що часто зумовлено відсутністю належного одягу, догляду та уваги;
- діти, які мають висип та інші шкірні захворювання, що з'явилися унаслідок недостатньої гігієни;
- постійно брудні, гігієнічно занедбані діти.

3. Брак медичної допомоги:

- діти, які часто хворіють, мають хронічні форми захворювань, при цьому батьки не звертаються до лікарів.

4. Недостатність відповідного навчання:

- діти, які пропускають заняття у школі або взагалі її не відвідують.

5. Брак необхідного харчування:

- діти, яких мало годують або годують неякісною їжею;
- діти, які постійно жалуються на голод, шукають їжу в сміттєвих баках, жебракують;
- діти зі значним відставанням у фізичному розвитку.

6. Нестача необхідного житла:

- діти, які проживають у небезпечному для життя житлі;
- діти, які змушені жити в антисанітарних умовах, будинках, де відсутнє належне опалення.

Таким чином, серед ознак, за якими можна ідентифікувати, що потребами дітей нехтують, можна виділити такі:

- уповільнений розвиток дитини, незважаючи на те, що видимої причини на те немає;
- крадіжки їжі та жадібне поглинання їжі;
- надзвичайний голод чи відсутність апетиту та труднощі з годуванням у маленьких дітей;
- недостатність одягу, його невідповідність сезону;
- систематичне небажання батьків звертатися по медичну допомогу та лікуватися;
- неможливість контролю власної поведінки;
- уповільнена реакція, апатичність, відсутність цікавості до оточення;
- низька успішність у навчанні, невідвідування закладу освіти;
- фізичні ознаки давно відсутності турботи (випадіння волосся, випуклий живіт, хворі зуби, весь час холодні руки та ноги та ін.).

Нехтування потребами дітей небезпечно тим, що його важко помітити на ранніх стадіях, а лише коли нанесена серйозна шкода неповнолітнім. Слід констатувати, що брак уваги та турботи часто призводить до затримки фізичного та психічного розвитку, що, як правило, виявляється в момент вступу дитини до школи. У таких випадках дитина не готова розпочати навчання. Окрім того, багато дітей із неблагополучних сімей через різні причини не починають шкільне навчання вчасно. Іноді це пов'язано з відсутністю необхідних документів, іноді – з небажанням дитини відвідувати школу, на чому батьки і не наполягають. Якраз на початку навчання у дитини спостерігаються затримки інтелектуального розвитку, спричинені соціально-педагогічною занедбаністю.

І. Алексеева та І. Новосільський [1] стверджують, якщо дитина вступає до школи пізніше встановленого віку, вона може піддаватися глузуванню з боку дітей, гостро відчуває матеріальне неблагополуччя свої сім'ї, що загалом негативно впливає на адаптацію на навчання. За більш сприятливих обставин дитина починає навчання вчасно, проте її все одно очікують труднощі, зокрема це виявляється у тому, що їй складно опанувати навчальний матеріал через невисокий рівень загального розвитку чи неврологічні проблеми. Така дитина, як правило, фізично ослаблена, часто пропускає знання через хвороби, з неї кепкують через зовнішній вигляд (поганий одяг, неприємний запах), сварять через погану поведінку, спричинену труднощами самоконтролю, руховою розгальмованістю, підвищеною втомлюваністю. А вдома її карають через погані оцінки та виклики батьків до школи. У результаті дитина починає пропускати уроки. Негативізм до школи, до навчання взагалі викликає питання про інтелектуальну повноцінність та можливість навчання дитини. Неможливість самореалізуватися, зайняти свою нішу у навчанні, класному колективі штовхає неповнолітнього до перебування у вуличній компанії, що стає для нього референтною.

Наслідки нехтування потребами дітей найчастіше виявляються у нездатності контролювати власні емоції, імпульсивності у поведінці, значних труднощах у навчанні, взаємовідносинах з братами та сестрами або однокласниками, ускладненій взаємодії з однолітками, зацікавленості невідповідною віку діяльністю, що провокує асоціальну поведінку або сексуальні контакти, дисоціативних розладах, гіпо- чи гіперактивності, депресії, тривожності, низькій самооцінці. Окреслені наслідки свідчать про затримку фізичного, психічного та соціального розвитку дитини, соціально-педагогічну занедбаність. Ускладненими наслідками нехтування потребами дітей є їхня безпритульність та бродяжництво.

При цьому ситуація загострюється ставленням суспільства до таких дітей. Адже діти, які зазнали фізичного або сексуального насильства, викликають співчуття, а діти-жертви недбалого ставлення – відторгнення, насмішки, що спричиняє зниження і без того невисокої самооцінки.

Аналізуючи причини власне нехтування потребами дітей, слід відзначити наступні: сімейне неблагополуччя, при цьому діти можуть виглядати доглянутими; нерозуміння батьками потреб своїх дітей; оскільки їхніми потребами у дитинстві також нехтували, це для таких дорослих стало нормою; проблеми психічного здоров'я, домашнє насильство, алкогольна або наркотична залежність; перманентна конфліктність, бійки у сім'ях; складне фінансове становище дорослих, що може провокувати у них почуття сорому, провини і, як наслідок, звинувачення оточуючих людей, часто дітей, невиконання своїх батьківських обов'язків щодо них [10]; небажана вагітність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, нехтування потребами дітей одним із видів жорстокого поводження, небезпека якого полягає у неможливості виявлення на початкових етапах. Як і фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство, нехтування потребами дітей призводить до різних негативних наслідків – завдає шкоди здоров'ю, викликає загрозу життю. Це є порушенням прав дітей і потребує проведення належних дій соціальних служб, служб у справах дітей щодо попередження, раннього виявлення та реабілітації дітей, потреби яких не задовольнялися. *Перспективи подальших досліджень* вбачаємо в обґрунтуванні та розробці діагностичного інструментарію щодо визначення проблеми нехтування потребами дітей у сім'ях.

Використані джерела

1. Алексеева И. А. Жестокое обращение с ребёнком. Причины. Последствия. Помощь / И. А. Алексеева, И. Г. Новосельский. – М.: Генезис, 2005. – 256 с. – (Неблагополучная семья: преодоление кризиса).
2. Бондаровська В. Основні характеристики насильства в сім'ї / В. Бондаровська // Психологічна допомога сім'ї / [упоряд. Т. Гончаренко]. – К.: Шкільний світ, 2005. – С.93-97.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [за ред. І.Д. Зверєвої]. – К., Сімферополь, 2012. – 536 с.
4. Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>
5. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления / [под. ред. Е.Н. Волковой]. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
6. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: метод. посіб. / [автори-упорядн. Вовчок Т. В., Степура Н. П., Даниленко І. С. та ін.; за ред. Т. П. Цюман]. – К.: ВПЦ "Експерт", 2009. – 328 с.
7. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / [О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, Т. Г. Веретенко]; за ред. О. В. Безпалько. – К.: Академвидав, 2013. – 312 с. – (Серія "Альма-матер").
8. Холостова Е. И. Социальная работа с семьей: [учеб. пособ.] / Е. И. Холостова. – [2-е изд.]. – М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко", 2008. – 212 с.
9. Child Neglect: A Guide for Prevention, Assessment and Intervention [Electronic resource]. – Regime of access: <https://www.childwelfare.gov/pubs/usermanuals/neglect/chaptertwo.cfm>
10. What is child neglect? [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.eschooltoday.com/child-abuse/neglect-child-abuse/what-is-child-neglect.html>

Ren' L.

THE CHILD NEGLIGENCE: SOCIO-PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Child neglect is a form of child abuse. It involves the persistent failure to meet a child's basic physical and/or psychological needs, likely to result in the serious impairment of the child's health, physical, emotional or mental development. Child neglect covers for main areas: physical (failure to provide necessary food or shelter, clothing, or lack of appropriate supervision); medical (failure to provide necessary medical or mental health treatment); educational (failure to educate, provide learning facilities, a child or attend to special education needs); emotional (not paying attention to a child's emotional needs, failure to provide psychological care, or allowing the child to use alcohol, drugs or get involved with crime).

Children may be neglected for a number of reasons:

- they come from disadvantaged backgrounds, although most children from such backgrounds are well-cared-for;*
- adults who simply do not understand the needs of their children. Some adults never had any good care as children, and have grown to think that it is acceptable;*
- mental health problems, domestic abuse, and drug or alcohol misuse, may also affect a parent's ability to meet their children's needs;*
- some marriages are fraught with problems and are the source of hostility and fights. Caregivers from such marriages are more likely to take their problems out on their children in the form of neglect than those who are in good marriages;*
- adults in dire financial circumstances may direct the shame, guilt and perceived failure towards people around them, including children. They can even blame children for their situations and consequently, shun their responsibilities to them.*

Key words: *abuse, negligence, need, paternal care, failure, homelessness.*

Стаття надійшла до редакції 22.10.2014